

Conceptualization of Spousal Divorce Prevention Based on the Islamic Perspective

Muslem Mohahedi Rad¹, Hossein Abbaspour Sisi²Mohammad Zare'i Toupkhaneh³

1. Level 4 Researcher in Islamic Counseling, Family and Marriage Orientation, Imam Khomeini Specialized Center, Qom, Iran (Corresponding Author).

moslemmovahedirad@gmail.com

2. Level 4 Researcher in Islamic Counseling, Family and Marriage Orientation, Imam Khomeini Specialized Center, Qom, Iran.

habaspoor@chmail.ir

3. Faculty Member, Research Institute of Hawza and University, Qom, Iran.

mohammad1358z@gmail.com

Received: 2025/02/22; Accepted 2025/07/20

Extended Abstract

Introduction and Objectives: The family, as a stable social institution, plays a central role in the health of society. However, this institution faces numerous challenges, including divorce, which has extensive individual and social consequences. From an Islamic perspective, although divorce is legally permissible, it is considered undesirable (makruh) and strong emphasis is placed on its prevention. While previous research has addressed the factors contributing to divorce and general preventive strategies, there remains a clear gap regarding the development of a systematic prevention model for the critical and legal period from court referral to the end of the 'iddah, which is regarded as the point of no

return in divorce. This period represents the last practical opportunity for reconsideration, mediation, and relationship repair.

The main objective of this study was to fill this gap by conceptualizing and developing a conceptual model for divorce prevention specifically for this critical time frame, grounded in foundational Islamic texts (the Quran and authentic Hadiths). The central research question was: based on these sources, what factors, mechanisms, and strategies can prevent couples from proceeding to definitive divorce and facilitate reconciliation and relationship repair during this final stage? The development of such a model can provide a valuable framework for counseling and social interventions.

Method: This study was conducted using a mixed-methods approach, in which the primary phase involved qualitative content analysis with a deductive approach, and the supplementary phase entailed a quantitative assessment of the validity of findings by experts.

Data Sources: The scope of the study included the Quran and the Four Shiite Hadith collections (Al-Kafi, Man La Yahduruhu al-Faqih, Al-Tahdhib, Al-Istibsar). To ensure comprehensive coverage, all Quranic verses were examined line by line rather than relying solely on keyword searches. Additionally, by consulting authentic Arabic and Quranic lexicons, a network of vocabulary related to divorce (such as bai', sarh, khula', khaliyah) was extracted (Tables 1 and 2) and relevant Hadith sources were reviewed.

Analysis Procedure: After extracting the relevant verses and narrations (14 Quranic verses and 39 final Hadiths), the data were analyzed using Miles and Huberman's coding method. In this process, descriptive codes (direct and concrete concepts) were initially identified, followed by pattern codes (higher-level abstract concepts) through merging and inference.

Validity Assessment: The initial model derived from coding was provided to eight experts (with dual expertise in psychology/counseling and Islamic studies) for validation. Their feedback was quantitatively evaluated using two indices: Content Validity Ratio (CVR) and Content Validity Index (CVI). Based on Lawshe's table, the minimum acceptable score was 0.75 for CVR and 0.79 for CVI.

Results: The content analysis of Islamic sources led to the extraction of a five-dimensional conceptual model comprising 5 main components and 10 subcomponents. The structure of this model and its key evidences are as follows:

1. Cognitive Component:

- o The couple's will to improve the relationship (Evidence: Quran 2:228; 4:35).

o Raising awareness of the reprehensibility of divorce in the sight of God (Evidence: Hadiths indicating the detestability of divorce).

2. Emotional Component:

o Avoiding the creation of negative emotions during the ‘iddah period and helping to soothe anger (Evidence: Quran 65:6; Hadiths referring to causes of divorce—anger and hostility, lack of willingness).

o Instilling fear of the consequences of divorce and encouraging obedience (Evidence: Hadith of Imam Reza regarding the philosophy of ‘iddah for caution and discipline).

3. Behavioral Component:

o Joint selection of a mediator from both the husband’s and wife’s families (Evidence: Quran 4:35).

o Reducing undesirable behaviors and increasing desirable actions during the ‘iddah period (Evidence: Hadiths indicating anger as a sign of disapproval and advising the wife to maintain propriety during ‘iddah).

o Husband’s effort to provide for the wife’s maintenance (Evidence: Hadiths linking financial provision and divorce).

4. Environmental Component:

o Facilitating closeness between the spouses (financial support and provision of suitable accommodation) (Evidence: Quranic verses on maintenance and housing during ‘iddah).

o Preventing relatives from obstructing the couple’s reconciliation if both are willing (Evidence: Quran 2:232).

5. Governance and Legal Component:

o Reducing the ease of pronouncing divorce (Evidence: Hadiths stipulating conditions for divorce, such as the presence of witnesses, divorce during purity, and prohibiting impulsive divorce).

The quantitative assessment by experts (Table 3) indicated that all 5 main components and 10 subcomponents achieved CVI and CVR scores above the threshold (0.79 and 0.75, respectively) and were approved by the panel of experts.

It should be noted that during the validation process, several subcomponents did not achieve the required CVI & CVR scores and were removed from the model:

- Cognitive subcomponent: attention to God and considering not choosing divorce as virtuous.
- Emotional subcomponent: spouses avoiding negative emotions during conversations.

- Behavioral subcomponent: reaching agreement and consent on good actions between spouses.
- Environmental subcomponents: not rushing divorce and allowing a chance for potential reconciliation; financial support by the husband's guardian for the wife in the husband's absence.

Discussion and Conclusion: The findings of this study indicate that Islamic sources provide a multi-layered and profound perspective on divorce prevention, even in its final stages. The presented model does not focus solely on individual or moral dimensions; rather, it expands the level of analysis from the individual's internal sphere (cognition and emotion) to spousal interactions (behavior), the family and social context (environment), and overarching laws (governance). This finding aligns with psychological research emphasizing the multifactorial nature of divorce.

The component "reducing the ease of pronouncing divorce" as a legal-governance strategy reflects Islam's attention to the role of structures and laws in guiding social behavior. Establishing barriers (e.g., the requirement of witnesses, waiting periods) provides an opportunity to neutralize impulsive and hasty decisions. On the other hand, emotional and behavioral components (such as advising propriety during the 'iddah period) adopt an active and hopeful approach to the crisis, viewing divorce not as a linear or inevitable process but offering practical strategies for reconciliation and relationship repair even at the brink of separation.

Consequently, this conceptual model can serve as a comprehensive framework for practical applications: designing educational packages for couples considering divorce, training family counselors based on Islamic principles, and providing recommendations to legislative bodies to strengthen corrective mechanisms in judicial processes. It is recommended that future studies examine this model in other Islamic sources and, based on it, design specific intervention protocols and evaluate their effectiveness.

This study demonstrates that Islamic sources provide a multidimensional and systematic model for divorce prevention during the final stage, encompassing individual, interpersonal, familial, and socio-legal dimensions. This model can serve as a scientific foundation for designing counseling protocols, educational programs, and supportive policies aimed at strengthening the family structure.

Keywords: Prevention, Divorce, Conceptual Model, Islamic Sources, Family Counseling.

Journal of Islam and Family Psychology

Journal homepage: <https://ipf.rihu.ac.ir/>

Original Article

Acknowledgments: We sincerely thank all the professors and experts who assisted us at various stages of this research with their valuable evaluations and guidance.

Conflict of Interest: According to the authors' statement, there is no conflict of interest related to this study.

Cite this article: Mohahedi Rad, Muslem, Abbaspour Sisi, Hossein, and Zare'i Toup-khaneh, Mohammad (2025), Conceptualization of Spousal Divorce Prevention Based on the Islamic Perspective, *Journal of Studies in Islam and Psychology*, 1(2): 37-64.

مفهوم‌پردازی پیشگیری از طلاق همسران براساس دیدگاه اسلامی

مسلم موحدی‌راد^۱ ، حسین عباسپور سیسی^۲

محمد زارعی توپخانه^۳

۱. دانش‌پژوه سطح چهار مشاوره اسلامی گرایش ازدواج و خانواده، مرکز تخصصی امام خمینی رحمته‌الله، قم، ایران (نویسنده مسئول).

moslemmovahedirad@gmail.com

۲. دانش‌پژوه سطح چهار مشاوره اسلامی گرایش ازدواج و خانواده، مرکز تخصصی امام خمینی رحمته‌الله، قم، ایران.

habaspoor@chmail.ir

۳. استادیار گروه خانواده پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، قم، ایران.

mohammad1358z@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۲/۰۴؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۴/۲۹

چکیده گسترده

مقدمه و اهداف: خانواده به‌عنوان نهاد پایدار اجتماعی، نقش محوری در سلامت جامعه ایفا می‌کند. با این حال، این نهاد با آسیب‌های متعددی از جمله طلاق مواجه است که پیامدهای فردی و اجتماعی گسترده‌ای دارد. در دیدگاه اسلامی، با وجود جواز شرعی، طلاق امری مبعوض تلقی

نوع مقاله: پژوهشی

شده و بر پیشگیری از آن تأکید فراوان شده است. اگرچه پژوهش‌های پیشین به عوامل طلاق و راهکارهای عمومی پیشگیری پرداخته‌اند، اما خلأ پژوهشی در مورد ارائه یک مدل نظام‌مند پیشگیری برای بازه زمانی بحرانی و قانونی «مراجعه به دادگاه تا اتمام عده» که نقطه بی‌بازگشت طلاق محسوب می‌شود، به وضوح احساس می‌شود. این بازه، آخرین فرصت عملی برای بازاندیشی، میانجی‌گری و اصلاح رابطه است.

هدف اصلی این پژوهش، پر کردن این خلأ از طریق مفهوم‌پردازی و تدوین یک مدل مفهومی پیشگیری از طلاق در همین بازه زمانی خاص، با اتکا به متون بنیادین اسلامی (قرآن و روایات معتبر) بود. سؤال محوری پژوهش این بود که براساس این منابع، چه عوامل، سازوکارها و راهبردهایی می‌تواند در این مرحله پایانی، زوجین را از اقدام قطعی به طلاق بازدارد و زمینه‌ساز بازگشت و اصلاح رابطه شود؟ ارائه چنین مدلی می‌تواند چارچوبی ارزشمند برای مداخلات مشاوره‌ای و اجتماعی فراهم آورد.

روش: این پژوهش با روش ترکیبی (آمیخته) انجام شد که در آن بخش اصلی، تحلیل محتوای کیفی با رویکرد قیاسی بود و بخش تکمیلی، ارزیابی کمی روایی یافته‌ها توسط خبرگان. منابع داده: قلمرو پژوهش، قرآن کریم و کتب اربعه حدیثی شیعه (الکافی، من لا یحضره الفقیه، التهذیب، الاستبصار) بود. برای پوشش کامل، تمام آیات قرآن خط به خط و نه صرفاً با جستجوی واژگان کلیدی، مطالعه شد. همچنین، با بررسی لغتنامه‌های اصیل عربی و قرآنی، شبکه واژگانی مرتبط با طلاق (مانند بت، سرح، خلع، خلیه) استخراج (جدول شماره ۲۰۱) و در منابع حدیثی جستجو شد.

فرایند تحلیل: پس از استخراج آیات و روایات مرتبط (۱۴ آیه و ۳۹ روایت نهایی)، داده‌ها با شیوه کدگذاری مایلز و هابرمن تحلیل شدند. در این فرآیند، ابتدا کدهای توصیفی (مفاهیم عینی و مستقیم) و سپس از طریق ادغام و استنباط، کدهای الگویی (مفاهیم انتزاعی سطح بالاتر) شناسایی گردیدند.

بررسی روایی: مدل اولیه حاصل از کدگذاری، جهت اعتبارسنجی در اختیار ۸ نفر از خبرگان (دارای تخصص همزمان در روانشناسی/مشاوره و علوم حوزوی) قرار گرفت. نظرات آنان با استفاده از دو شاخص کمی نسبت روایی محتوا (CVR) و شاخص روایی محتوا (CVI) سنجیده شد. حداقل

نوع مقاله: پژوهشی

نمره قابل قبول برای CVR با توجه به جدول لاوشه ۰,۷۵ و برای CVI مقدار ۰,۷۹ در نظر گرفته شد.

نتایج: تحلیل محتوای منابع اسلامی منجر به استخراج یک مدل مفهومی پنج‌بعدی با ۵ مؤلفه و ۱۰ زیرمؤلفه شد. ساختار این مدل و مستندات کلیدی آن به شرح زیر است:

۱. مؤلفه شناختی:

* اراده زوجین بر اصلاح رابطه (مستند: آیات ۲۲۸ بقره، ۳۵ نساء).

* پیش‌دهی از قبح طلاق در نزد خدا (مستند: روایات مبنی بر بغوض بودن طلاق).

۲. مؤلفه عاطفی:

* پرهیز از ایجاد هیجانات منفی در دوران عده و کمک به تسکین خشم (مستند: آیه ۶ طلاق؛ روایات بیان‌کننده علل طلاق-خشم و غضب، عدم رغبت-).

* ترساندن از عواقب طلاق و ترغیب به اطاعت (مستند: روایت امام رضا علیه السلام درباره فلسفه عده مبنی بر ترساندن و تأدیب).

۳. مؤلفه رفتاری:

* انتخاب همزمان حکم از خانواده زن و مرد (مستند: آیه ۳۵ نساء).

* کاهش افعال غیرمطلوب و افزایش کارهای رغبت‌آور در دوران عده (مستند: روایات نشانه بودن خشم از کراهت و توصیه به آراستگی زن در عده).

* تلاش مرد در جهت تأمین نفقه همسر (مستند: روایات ارتباط نفقه و طلاق).

۴. مؤلفه محیطی:

* فراهم کردن زمینه نزدیکی زوجین (حمایت مالی و فراهم‌آوری مکان مناسب) (مستند: آیات مربوط به نفقه و اسکان در عده).

* مانع نشدن اطرافیان از بازگشت زوجین در صورت رضایت (مستند: آیه ۲۳۲ بقره).

۵. مؤلفه حاکمیتی و قانونی:

* کاهش سهولت ایقاع طلاق (مستند: روایات ناظر به شروط طلاق، مانند لزوم شهود، طلاق در طهر، منع طلاق سفهی).

نوع مقاله: پژوهشی

نتایج ارزیابی کمی خبرگان (جدول شماره ۳) نشان داد که تمامی ۵ مؤلفه و ۱۰ زیرمؤلفه، نمرات CVI و CVR بالاتر از حداقل قابل قبول را کسب کرده و تأیید شدند.

لازم به ذکر است که در فرایند روایی سنجی مؤلفه‌ها، زیرمؤلفه شناختی (توجه به خدا و نیکوکاری دانستن انتخاب نکردن طلاق)؛ زیرمؤلفه عاطفی (پرهیز همسران از هیجانات منفی هنگام گفتگو)؛ زیرمؤلفه رفتاری (ایجاد توافق و تراضی بر امرخوب بین زوجین)؛ زیرمؤلفه‌های محیطی (عجله نکردن در طلاق و قرار دادن فرصت برای بازگشت احتمالی از قصد طلاق) و حمایت مادی ولی‌مرد از زن در نبود شوهرش؛ نمره لازم در CVI & CVR را به دست نیاورده و از جمع مؤلفه‌ها کنار رفتند.

بحث و نتیجه‌گیری: یافته‌های این پژوهش مؤید آن است که منابع اسلامی، نگاهی چندسطحی و عمیق به مقوله پیشگیری از طلاق حتی در آخرین مراحل دارد. مدل ارائه‌شده، تنها بر بعد فردی یا اخلاقی متمرکز نیست، بلکه سطح تحلیل را از درون فرد (شناخت و هیجان) به تعاملات زوجین (رفتار)، بستر خانواده و اجتماع (محیط) و قوانین کلان (حاکمیت) گسترش می‌دهد. این یافته با پژوهش‌های روانشناختی که بر چندعاملی بودن طلاق تأکید دارند همسوست.

مؤلفه "کاهش سهولت ایقاع طلاق" به عنوان یک راهکار حقوقی-حکومتی، بیانگر توجه اسلام به نقش *ساختارها و قوانین در هدایت رفتارهای اجتماعی* است. ایجاد موانع (مانند نیاز به شاهد، دوره انتظار) فرصتی برای خنثی‌شدن تصمیم‌های هیجانی و شتابزده فراهم می‌کند. از سوی دیگر، مؤلفه‌های عاطفی و رفتاری (مانند توصیه به آراستگی در عده) نگاهی فعال و امیدبخش به بحران دارد و طلاق را به عنوان یک فرایند خطی و قطعی نمی‌بیند، بلکه برای بازگشت و ترمیم رابطه حتی در آستانه جدایی، راهکارهای عملی ارائه می‌دهد.

در نتیجه این مدل مفهومی می‌تواند به عنوان چارچوبی جامع برای اقدامات عملی مورد استفاده قرار گیرد: طراحی بسته‌های آموزشی برای زوجین متقاضی طلاق، آموزش مشاوران خانواده براساس مبانی اسلامی، و ارائه پیشنهادهایی به نهادهای قانون‌گذار برای تقویت سازوکارهای اصلاحی در فرایندهای دادگاهی. پیشنهاد می‌شود در پژوهش‌های آتی، این مدل در سایر منابع اسلامی نیز بررسی شده و بر مبنای آن، پروتکل‌های مداخله‌ای مشخص طراحی و اثربخشی آنها سنجیده شود.

نوع مقاله: پژوهشی

تقدیر و تشکر: از کلیه استادان و خبرگانی که در مراحل مختلف این پژوهش با ارزیابی‌ها و راهنمایی‌های ارزشمند خود ما را یاری نمودند، صمیمانه سپاسگزاریم.
تعارض منافع: براساس اظهار نویسندگان، تعارض منافی در ارتباط با این پژوهش وجود ندارد.
واژگان کلیدی: پیشگیری، طلاق، مدل مفهومی، منابع اسلامی.

استناد: موحدی‌راد، مسلم، عباسپور سیسی، حسین، و زارعی توپخانه، محمد (۱۴۰۴). مفهوم‌پردازی پیشگیری از طلاق همسران براساس دیدگاه اسلامی. مجله اسلام و روان‌شناسی خانواده ۱(۲): ۳۷-۶۴.

مقدمه

خانواده به‌عنوان ابتدائی‌ترین و بنیادی‌ترین نهاد اجتماعی، نقش محوری در تربیت نسل آینده، حفظ سلامت روانی-اجتماعی و انتقال ارزش‌های فرهنگی و اخلاقی ایفا می‌کند. این نهاد، ساختاری طبیعی، پایدار و هدفمند است که مجموعه‌ای از نقش‌ها، کارکردها و قواعد را به اعضای خود واگذار می‌کند و از راه پیوند عاطفی، زیستی و حقوقی، هویت اجتماعی را شکل می‌دهد (گلدنبرگ و گلدنبرگ، ۱۳۹۷). یکی از مسائل مهم در حوزه خانواده، بحث آسیب‌شناسی این نهاد است. آسیب در حوزه خانواده به معنای عواملی است که مانع از عملکرد بهنجار، سالم و مؤثر نظام خانواده می‌شود (نیلفروشان و همکاران، ۱۴۰۰). مطالعات فراوانی به بررسی انواع این آسیب‌ها از دیدگاه‌های مختلف پرداخته‌اند. در رویکرد روان‌شناختی، نظریه‌پردازی چون آکرمن (۱۹۹۶) به تعارضات بین‌فردی، بوئن (۲۰۰۲) به اضطراب‌های درونی و بیرونی، مینوچین (۱۹۷۵) به ساختار معیوب خانواده (به نقل از زهراکار و جعفری، ۱۳۹۸، ص ۱۴۴، ۱۹۴ و ۲۳۷) و اپستین و باکوم (۱۴۰۱) به باورها و رفتارهای ناکارآمد اشاره کرده‌اند (به نقل از زهراکار و جعفری، ۱۳۹۸). در سطح جامعه‌شناختی نیز عواملی چون افزایش سن ازدواج، اشتغال گسترده زنان، تأثیرپذیری از جریان‌های فکری مدرن مانند فمینیسم، سکولارشدن سبک زندگی، سیاست‌های جمعیتی و رسانه‌های ارتباط جمعی از جمله آسیب‌های ساختاری خانواده معاصر دانسته شده‌اند (فولادی و نندا، ۱۳۹۹)؛ در این میان، طلاق به‌عنوان یکی از شاخص‌ترین آسیب‌های ساختاری خانواده، توجه پژوهشگران، سیاست‌گذاران و متفکران دینی را به خود جلب کرده است. طلاق فرایندی است که نه تنها دو فرد را از یک رابطه خارج می‌کند، بلکه تأثیرات روانی، اجتماعی، اقتصادی و تربیتی قابل توجهی بر فرزندان، خانواده‌های گسترده و حتی ساختارهای کلان جامعه برجای می‌گذارد. بر این اساس تلاش برای پیشگیری از طلاق نه تنها یک ضرورت فردی، بلکه اقدامی با ابعاد اجتماعی و فرهنگی است.

طلاق به معنای رهاشدن زن از قید نکاح (دهخدا، ۱۳۷۳) و در تعریف دیگر، روند رسمی یا قانونی برای پایان دادن به ازدواج (دیکشنری برخط کمبریج) تعریف شده است. در منابع اسلامی، با وجود اینکه طلاق به‌عنوان امری مباح و قانونی پذیرفته شده است، اما به شدت مذموم و ناپسند شناخته می‌شود. در روایتی امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «ما مِنْ شَيْءٍ مِمَّا أَحَلَّهُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ أَبْغَضَ إِلَيْهِ مِنَ الطَّلَاقِ؛ هیچ چیز

در میان امور مباح، نزد خداوند مبعوض‌تر از طلاق نیست» (کلینی، ۱۴۰۷)؛ همچنین، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يُبْغِضُ الطَّلَاقَ» (پاینده، ۱۳۶۳). این آموزه‌ها نشان می‌دهد که در نظام ارزشی اسلام، طلاق امری اضطراری است که تنها در صورت ناتوانی در اصلاح روابط، توجیه‌پذیر است.

در دو دهه اخیر، تلاش‌های فراوانی برای تبیین عوامل مؤثر بر طلاق و ارائه راهکارهای پیشگیرانه صورت گرفته است؛ پژوهش‌هایی چون تدوین بسته‌های آموزشی پیشگیری از طلاق عاطفی مبتنی بر رویکرد اسلامی (رئسی و همکاران، ۱۴۰۱)، بررسی راهکارهای قرآنی در کاهش طلاق عاطفی (یوسفی مقدم و دین‌دوست، ۱۴۰۰)، تدوین بسته مشاوره‌ای مبتنی بر مهارت‌های زوجی و ارتباطی (احمدی خوئی و همکاران، ۱۳۹۷) و همچنین مطالعاتی در زمینه شناسایی مؤلفه‌های فروپاشی خانواده (آرامی و همکاران، ۱۴۰۲)، همگی بیانگر تمرکز پژوهش‌ها بر اصلاح روابط زناشویی، مهارت‌آموزی و افزایش صمیمیت هستند؛ از سوی دیگر، پژوهش‌هایی با رویکردی کلان‌تر به بررسی راهبردهای اجتماعی، فرهنگی و دینی برای کاهش طلاق پرداخته‌اند، مانند بررسی راهکارهای اجتماعی پیشگیری از طلاق از منظر قرآن (صفری و مظفراف، ۱۳۹۸) و تحلیل فقهی - اجتماعی آثار طلاق و راه‌های کاهش آن (اکبری زیارانی و همکاران، ۱۴۰۱). این پژوهش‌ها در مجموع کوشیده‌اند بخشی از پدیده طلاق را بررسی کنند و راهبردهایی برای مقابله با آن ارائه دهند؛ با وجود این تلاش‌ها، اغلب مطالعات به اصلاح روابط زناشویی پیش از تصمیم به طلاق یا پس از وقوع آن پرداخته‌اند و از نظر مدل‌سازی مفهومی در چارچوب منابع اسلامی و با تأکید بر بازه زمانی خاص بین مراجعه به دادگاه تا پایان عده طلاق، پژوهشی منسجم مشاهده نمی‌شود؛ در حالی که در متون اسلامی، توصیه‌ها و دستورالعمل‌هایی دقیق برای این دوره زمانی وجود دارد، سفارش‌هایی که نه تنها به تأخیر در اجرای طلاق کمک می‌کنند، بلکه بستر بازسازی روابط را نیز فراهم می‌سازند.

با بررسی متون اسلامی مشخص می‌شود که بخشی از آموزه‌ها دقیقاً به دوران مرافعه همسران، عده و فرصت بازگشت زوجین به زندگی مشترک اختصاص یافته‌اند؛ از جمله در آیه ۲۳۲ سوره بقره آمده است: «فَلَا تَعْضَلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ إِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ...»؛ یعنی آنان [زنان مطلقه] را از ازدواج مجدد با شوهران سابق‌شان در صورتی که به‌طور شایسته توافق کرده‌اند بازندارید». این آیه نشان از اهمیت فراهم کردن زمینه بازگشت دارد؛ همچنین در حدیثی از امام صادق علیه السلام است که زن

مطلقه در دوران عده می‌تواند با آرایش، عطر و آراستگی، تمایل شوهرش را برای رجوع افزایش دهد؛ زیرا خداوند فرمود: «لَعَلَّ اللَّهُ يُحْدِثُ بَعْدَ ذَلِكَ أَمْرًا لَعَلَّهَا أَنْ تَقَعَ فِي نَفْسِهِ فُئْرًا جَعَلَهَا» (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۶، ص ۹۲)، زن مطلقه در دوران عده‌اش می‌تواند آرایش کند، سرمه در چشم نماید، موهای خود را رنگین و خود را معطر و هر لباسی بپوشد که مورد علاقه اوست؛ زیرا خداوند می‌فرماید: «شاید خدا پس از این ماجرا وضع تازه‌ای فراهم سازد و ممکن است از همین راه زن بار دیگر قلب مرد را تسخیر کرده و مرد رجوع کند». این توصیه‌ها مؤید آن است که فرصت بین مرافعه به دادگاه تا پایان عده از نظر دینی فرصتی راهبردی برای بازاندیشی، بازسازی رابطه و احیای زندگی زناشویی است، اما با وجود تأکید منابع اسلامی، تاکنون هیچ مدل مفهومی مدون و نظام‌مندی برای بهره‌گیری از این بازه زمانی به‌منظور پیشگیری از طلاق ارائه نشده است.

با توجه به پیامدهای گسترده طلاق بر ابعاد روانی، اجتماعی و تربیتی اعضای خانواده و جامعه و نیز با توجه به غنای منابع اسلامی در ارائه راهکارهای کاربردی برای بازسازی رابطه زوجین، تدوین مدلی مفهومی مبتنی بر آموزه‌های اسلامی در بازه زمانی «مراجعه به دادگاه تا پایان عده طلاق» می‌تواند گامی مؤثر در طراحی مداخلات مشاوره‌ای، حقوقی و فرهنگی برای کاهش آمار طلاق باشد. بر این اساس، پژوهش حاضر در پی پاسخگویی به این پرسش اصلی است: الگوی مفهوم‌پردازی پیشگیری از طلاق همسران در بازه زمانی مراجعه به دادگاه تا پایان عده، بنابر دیدگاه اسلامی چگونه قابل تبیین است؟

روش پژوهش

روش تحقیق کمی-کیفی است؛ بدین معنا که جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها با روش کیفی و بررسی روایی داده‌ها از نظر خبرگان با روشی کمی انجام شده است. ابزار پژوهش در بخش کیفی داده‌ها از قبل وجود داشتند، ابزاری مورد استفاده قرار نگرفت و در بخش کمی از جدول کارشناسی نظرات خبرگان (CVI & CVR) به‌عنوان ابزار استفاده شد. شیوه تحلیل نیز تحلیل محتوا با رویکرد قیاسی است. نحوه تجزیه و تحلیل داده‌ها با شیوه کدگذاری مایلز و هابرم (۱۹۹۴) می‌باشد؛ در این رویکرد کدگذاری، دو نوع کد اصلی وجود دارد: کدهای توصیفی و کدهای استنباطی، «کدهای الگو» که برچسب‌های اولیه ممکن است کدهای توصیفی باشند و نیاز به استنباط کمی دارند و به هیچ‌گونه استنباطی نیاز ندارند و کدهای

استنباطی «کدهای الگو» از راه جور کردن کدهای سطح پایین تر به منظور دستیابی به کدهای سطح بالاتر به دست می‌آیند. در واقع کدهای الگو، مواد را در داخل واحدهایی معنادار بزرگ‌تر قرار می‌دهند (پانچ، ۲۰۰۹؛ به نقل از ابوالمعالی، ۱۴۰۰، ص ۴۹۷). قلمرو پژوهش تمام آیات قرآن کریم و کتب اربعه شیعه (کافی، من لایحضره الفقیه، استبصار، تهذیب) بود که در منابع حدیثی از درجه اعتبار بالایی برخوردارند. مراحل اجرای پژوهش بدین گونه بود که پس از تعیین سؤال پژوهش و بررسی و تحلیل لغت‌نامه‌های اصیل عربی و قرآنی، تعریف طریحی از طلاق برگزیده شد: «از بین بردن قید نکاح» و بدین ترتیب هر مطلبی که در منابع اسلامی تا قبل از طلاق قطعی (بعد اتمام عده) است، می‌تواند در موضوع پژوهش (پیشگیری از طلاق) داخل شود؛ از این رو با توجه به مراد از طلاق قطعی (پس از اتمام عده زن) و پیشگیری از آن، همه آیات قرآن کریم مطالعه شد و واژه طلاق و مشتقات و لغات مرتبط با آن (با مراجعه به کتب اصیل لغت‌نامه‌های عربی و قرآنی)، مورد جستجو و بررسی قرار گرفت.

در ادامه آیات و روایاتی که مرتبط با پیشگیری از طلاق (با تأکید بر بازه زمانی مراجعه به دادگاه تا اتمام عده طلاق) شناسایی و استخراج شدند. در مسیر تحقیق تمام آیات قرآن با دقت مطالعه شد و آیات مرتبط استخراج شدند. البته علت مطالعه همه آیات قرآن، وجود برخی از آنها بود که با جستجو براساس الفاظ مرتبط با طلاق یافت نمی‌شدند؛ از این رو برای از دست ندادن آیات مرتبط با پیشگیری از طلاق که از لحاظ معنایی مرتبط بودند هرچند الفاظ مرتبط در آنها نبود، کل قرآن کریم به صورت خط به خط مورد مذاقه قرار گرفت. در ادامه پس از پالایش و حذف گزاره‌های تکراری و غیرمرتبط در مجموع ۱۴ آیه و ۳۹ روایت گزینش نهایی شدند. سپس داده‌ها وارد مرحله کدگذاری شدند و پس از کدگذاری جهت روایی‌سازی در اختیار هشت نفر از کارشناسان قرار گرفت که دارای تحصیلات تکمیلی در روان‌شناسی و علوم حوزوی بودند و از متخصصان در دو محور نظرخواهی شد: ۱. میزان مطابقت الگوها و کدهای توصیفی با مستندات؛ ۲. میزان ضرورت کدهای توصیفی و الگوها. جهت نتیجه‌گیری از روش روایی محتوایی به شکل کمی از دو ضریب نسبی روایی محتوا (CVR) و شاخص روایی محتوا (CVI) استفاده شد.

یافته‌ها

حاصل بررسی طلاق در لغت‌نامه‌های اصیل عربی بدین شرح بود: تعریف طلاق: خالی و رها کردن راه زن است (فراهیدی، ۱۴۰۹ق، ج ۵، ص ۱۰۱؛ ابن‌فارس، ۱۴۰۴ق، ج ۵، ص ۳۲۵). مشتقات مرتبط عبارت بودند از: تُطَلَّقُ، طَلَقًا، طَالِقًا، طَالِقٌ، طَالِقَةٌ، الانطلاق، مِطْلَاقٌ و مِطْلِيقٌ أى كثير الطلاق للنساء (فراهیدی، ۱۴۰۹ق، ج ۵، ص ۱۰۱؛ جوهری، ۱۳۷۶ق، ج ۴، ص ۱۵۱۹)، طَلَّقْتُ، مَطْلَقَةٌ (ابن‌درید، ۱۹۸۷م، ج ۲، ص ۹۲۲). لغات مرتبط با طلاق نیز عبارت است از: بت: أَبَتَ فُلَانٌ طَلَاقَ فُلَانَةٍ، أى طلقها طلاقاً بَاتَا (فراهیدی، ۱۴۰۹ق، ج ۸، ص ۱۰۹)؛ سرح: ... ثُمَّ يَحْمَلُ عَلَى هَذَا السَّرَاحِ وَ هُوَ الطَّلَاقُ؛ يُقَالُ سَرَّحْتُ الْمَرْأَةَ. وَ فِي كِتَابِ اللَّهِ تَعَالَى: أَوْ سَرَّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ. (ابن‌فارس، ۱۴۰۴ق، ج ۳، ص ۱۵۷)؛ خَلِيَّةٌ: كِنَايَةٌ عَنِ الطَّلَاقِ (ابن‌فارس، ۱۴۰۴ق، ج ۲، ص ۲۰۴؛ جوهری، ۱۳۷۶ق، ج ۳، ص ۱۲۰۵)؛ السَّرْبُ: كَانُوا فِي الْجَاهِلِيَّةِ يَقُولُونَ فِي الطَّلَاقِ: «أَذْهَبِي فَلَا أُنْذَهُ سَرْبِكِ» فَتُطَلَّقُ بِهَذِهِ الْكَلِمَةِ (جوهری، ۱۳۷۶ق، ج ۱، ص ۱۴۶)؛ الفَّلَاحُ: يَقُولُ الرَّجُلُ لِمَرْأَتِهِ: اسْتَفْلِحِي بِأَمْرِكَ هُوَ مِنْ أَلْفَاظِ الطَّلَاقِ فِي الْجَاهِلِيَّةِ (جوهری، ۱۳۷۶ق، ج ۱، ص ۳۹۲؛ زمخشری، ۱۹۷۹م، ص ۴۸۰) و خَلَعٌ: خَالَعَتِ الْمَرْأَةُ بَعْلَهَا: أَرَادَتْهُ عَلَى طَلَاقِهَا بِبَدْلِ مِنْهَا لَهُ، فَهِيَ خَالِعٌ (جوهری، ۱۳۷۶ق، ج ۳، ص ۱۲۰۵).

نتیجه بررسی طلاق در لغت‌نامه‌های قرآنی در جدول ۱ آمده است.

جدول ۱. طلاق در لغت‌نامه‌های قرآنی

طلاق	تعريف
	<p>۱. التَّخْلِيَةُ مِنَ الْوَثَاقِ، طَلَّقْتُ الْمَرْأَةَ أَى مُخَلَّاةً عَنِ الْكِنَاحِ (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق، ص ۵۲۳).</p> <p>۲. و هو إزالة قيد النكاح بغير عوض بصيغة "طالِقٌ" و طَلَّاقُ الْمَرْأَةُ يكون لمعنيين أحدهما حل عقدة النكاح و الآخر بمعنى الترك و الإرسال (طريحي، ۱۳۷۵، ج ۵، ص ۲۰۷).</p> <p>۳. أَنَّ الْأَصْلَ الْوَاحِدَ فِي الْمَادَّةِ: هُوَ رَفْعُ حَصْرٍ، سِوَاءَ كَانَتْ الْمَحْصُورِيَّةُ طَبِيعِيَّةً، أَوْ بِتَقْيِيدِ ثَانَوَيْ، أَوْ بِتَعَهُّدٍ. فَالنِّكَاحُ وَ التَّرْوُجُ مَحْصُورِيَّةٌ حَاصِلَةٌ بِعَقْدٍ وَ تَعَهُّدٍ فِيمَا بَيْنَ الزَّوْجَيْنِ، يُوْجِبُ الْإِتِمَارَ بِلِوَاظِمِهِ وَ الطَّلَاقُ رَفْعُ تِلْكَ الْمَحْصُورِيَّةِ وَ جَعَلَ الْمَرْأَةَ مُنْطَلِقَةً مَرْسَلَةً مِنْ حُدُودِ الزَّوْجِيَّةِ (مصطفوي، ۱۴۳۰ق، ج ۷، ص ۱۳۱-۱۳۳).</p>
	<p>مشتقات</p> <p>۱. طَلَّقْتُ ۲. طَلَّقْتُهُ ۳. طَالِقٌ ۴. طَلِيقٌ ۵. طَلَّقْتُ ۶. الْمُطَلَّقَاتُ</p>
لغات مرتبط	<p>۱. السَّرْحُ: وَ التَّسْرِيحُ فِي الطَّلَاقِ، نَحْوُ قَوْلِهِ تَعَالَى: أَوْ تَسْرِيحُ بِإِحْسَانٍ [بقرة، ۲۲۹] وَقَوْلِهِ: وَسَرَّحُوهُمْ سَرَاحًا جَمِيلًا [احزاب، ۴۹] (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق، ص ۴۰۶). قَوْلُهُ تَعَالَى: وَ سَرَّحُوهُمْ سَرَاحًا جَمِيلًا [احزاب، ۴۹]: قِيلَ هُوَ مِنْ تَسْرِيحِ الْمَرْأَةِ: تَطْبِيقُهَا (طريحي، ۱۳۷۵، ج ۲، ص ۳۷۱): أَسْرَحْتُ سَرَاحًا جَمِيلًا أُطَلِّقُ طَلَاقًا بِالْسُّنَّةِ مِنْ غَيْرِ ضَرَارٍ (مدني، ۱۳۸۴، ج ۴، ص ۳۵۷-۳۵۸): إِسْرَاحٌ وَ هُوَ جَعَلَ الشَّيْءَ مُنْطَلِقًا غَيْرَ مُتَعَلِّقٍ وَ هَذَا الْمَعْنَى لَهُ مُصَادِقٌ: كَالانْتِطَاقِ فِي الْمَرْأَةِ بِقَطْعِ تَعَلِّقَاتِ الزَّوْجِيَّةِ (مصطفوي، ۱۴۳۰ق، ج ۵، ص ۱۱۸).</p> <p>۲. خَلِيَّةٌ: (خليه از ريشه خلل) الْخَلْلُ: فَرْجَةٌ بَيْنَ الشَّيْئَيْنِ، شِكَاظٌ وَ فَاصِلُهُ مِابْنُ دُوْ جِيزٍ (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق، ص ۲۹۰). خليه از ريشه خلو امرأة خلیة: مخلاة عن الزوج، زن بی همسر و از شوهر دور شده (همان، ص ۲۹۸).</p> <p>۳. الْخُلْعُ: خَلَعَ الْإِنْسَانُ ثَوْبَهُ (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق، ص ۲۹۳): خَلَعَ الرَّجُلُ أَمْرَانَهُ خُلْعًا وَ الْخُلْعُ بِالضَّمِّ: أَنْ يَطْلُقَ الرَّجُلُ زَوْجَتَهُ عَلَى عَوْضٍ تَبَدُّلُهُ لَهُ، وَ فَائِدَتُهُ إِطَالُ الزَّوْجِيَّةِ وَ اخْتَلَعَتِ الْمَرْأَةُ: إِذَا طَلَّقَتْ مِنْ زَوْجِهَا طَلَاقًا بَعُوضٌ (طريحي، ۱۳۷۵، ج ۴، ص ۳۲۳).</p>

در ادامه واژه طلاق و مشتقات و لغات مرتبط جستجو و بررسی شد، آیات و روایات مرتبط استخراج و در نهایت داده‌ها وارد مرحله کدگذاری شدند. نتیجه مطالعات کیفی و طبقه‌بندی آنها با روش تحلیل محتوا این شد که مفهوم‌پردازی پیشگیری از طلاق همسران (با تأکید بر بازه زمانی مراجعه به دادگاه تا

اتمام عده طلاق) براساس دیدگاه اسلامی دارای پنج کدالگو و ده کد توصیفی می‌باشد. کدالگوهای مفهوم‌پردازی پیشگیری از طلاق همسران (با تأکید بر بازه زمانی مراجعه به دادگاه تا اتمام عده طلاق) براساس دیدگاه اسلامی عبارت‌اند: کدالگوی شناختی، عاطفی، رفتاری، محیطی، حاکمیتی و قانونی. الگوها و کدهای توصیفی مفهوم‌پردازی پیشگیری از طلاق همسران (با تأکید بر بازه زمانی مراجعه به دادگاه تا اتمام عده طلاق) بنابر دیدگاه اسلامی به شرح زیر است:

الف) الگوی شناختی که شامل دو کد توصیفی است:

۱. اراده زوجین بر اصلاح رابطه: اشاره به آیه ۲۲۸ سوره بقره که اراده مرد بر اصلاح رابطه را راهی برای جلوگیری از طلاق قطعی اعلام می‌کند؛ همچنین آیه ۳۵ سوره نساء که می‌فرماید: اگر سر سازگاری دارند، خدا میان آن دو سازگاری خواهد داد.

۲. بینش‌دهی از قبح طلاق در نزد خدا: اشاره به روایات بیان‌کننده مبعوض بودن طلاق نزد خداوند و پرهیز از طلاق مگر در موارد ضروری (فحشای آشکار).

ب) الگوی عاطفی که شامل دو کد توصیفی است:

۱. پرهیز از ایجاد هیجانات منفی در دوران عده و کمک به تسکین خشم زوجین: اشاره به آیه ۶ سوره طلاق در پرهیز دادن از ایجاد هیجانات منفی (لَتُضَيِّقُوا عَلَيْهِنَّ) در دوران عده و روایتی که بیان می‌کند یکی از علل طلاق، بی‌رغبتی و غضب و خشم است، پس کمک جهت ایجاد رغبت و سکون خشم می‌تواند زمینه طلاق را از بین ببرد.

۲. ترساندن زنان از پیامد طلاق - فراق، تنهایی و جدایی - و ترغیب ایشان به اطاعت شوهر: اشاره به روایت امام رضا علیه السلام که علت مهلت قرار دادن عده برای رجوع را بدین‌گونه بیان می‌کند که تا رغبتی پدید آید و ترساندن و تأدیبی برای زنانی باشد که از همسرشان نافرمانی می‌کنند و این امر می‌تواند به تنهایی و جدایی ایشان بینجامد.

ج) الگوی رفتاری که شامل سه کد توصیفی می‌شود:

۱. انتخاب همزمان حکم از خانواده زن و مرد برای حل اختلافاتشان: اشاره به آیه ۳۵ سوره نساء که می‌فرماید: «و اگر از جدایی میان آن دو [زن و شوهر] بیم دارید، پس داوری از خانواده آن [شوهر] و داوری از خانواده آن [زن] تعیین کنید. اگر سر سازگاری دارند، خدا میان آن دو سازگاری خواهد داد. آری!

خدا دانای آگاه است».

۲. کاهش افعال غیرمطلوب زوجین و افزایش کارهای رغبت‌آور برای طرف مقابل در دوران عده:

به دو دسته از روایات اشاره دارد؛ روایاتی دلالت بر آن دارند که کراهت، بغض و خشم شدید نسبت به همسر نشانه اراده طلاق است. پس با کاهش افعال ایجادکننده کراهت و خشم در همسر می‌توان از طلاق جلوگیری کرد و روایاتی که در مورد افزایش کارهای رغبت‌آور (سرمه کشیدن، خضاب کردن، استعمال بوی خوش، لباس زیبا) جهت رغبت همسر و رجوع از قصد طلاق، توصیه کرده است.

۳. تلاش مرد در جهت تأمین نفقه همسر: اشاره به روایتی است که صراحت دارد بر آنکه در صورت

عدم تأمین نفقه همسر، زمینه طلاق فراهم می‌شود.

(د) الگوی محیطی که شامل دو کد توصیفی است:

۱. فراهم کردن زمینه و موقعیت نزدیک شدن زوجین به هم: به ارائه حمایت مادی (پرداخت نفقه و

منزل) مرد از زن پس از طلاق و در مدت عده اشاره دارد که می‌تواند زمینه‌ای در جهت انصراف ایشان از متازکه باشد تا به یکدیگر رجوع کنند و چون حق طلاق به دست مرد است؛ این امر توسط مرد اجرا می‌شود و زن نیز که حمایت‌خواه است می‌تواند حس دریافت حمایت و محبت کند و زمینه پذیرش رجوع فراهم شود. البته به شرط آنکه مکان (مکان مناسب مثل منزل مرد)، زمینه (آرایش و آراستگی زن) و شرایط نزدیک شدن زوجین به هم فراهم شود!

۲. مانع نشدن اطرافیان از برگشتن زوجیت در صورت رضایت زوجین: اشاره به آیه ۲۳۲ سوره بقره

دارد که می‌فرماید: «و چون زنان را طلاق گفتید، و عده خود را به پایان رساندند، آنان را از ازدواج با همسران [سابق] خود، اگر به خوبی بایکدیگر تراضی نمایند، جلوگیری نکنید». هرچند آیه در مورد پس از اتمام عده طلاق است، اما با توجه به غایت آیه که برگشتن مجدد زن و مرد به زندگی مشترک می‌باشد؛ از آن می‌توان برای پیش از اتمام عده نیز استفاده کرد.

(ذ) الگوی حاکمیتی و قانونی که دربرگیرنده یک کد توصیفی است:

۱. کاهش سهولت ایقاع طلاق: اشاره به روایاتی در قرار دادن شروطی برای طلاق دارد؛ مانند:

شهادت افراد عادل، طلاق در پاکی بعد از حیض و قبل از مجامعت، اجرای صیغه طلاق، جلوگیری از طلاق سهفی، عدم صحت طلاق شتاب‌زده و هیجانی و محدود کردن حق طلاق به مرد.

در ادامه کدالگوها و کدتوصیفی‌ها به همراه مستندات قرآنی، جهت سنجش و کارشناسی به هشت نفر از کارشناسانی با مدرک تخصصی روان‌شناسی و مشاوره و نیز تحصیلات تخصصی و حوزوی ارسال شد. در جدول ۲، نتایج ارزیابی کارشناسان در مورد کدالگو و کدتوصیفی‌های مفهوم‌پردازی پیشگیری از طلاق همسران براساس منابع اسلامی ارائه شده است.

جدول ۲. نتایج ارزیابی کارشناسان

کدالگو	کدتوصیفی	CVI	CVR
شناختی	اراده زوجین بر اصلاح رابطه	۱	۰/۷۵
	بیش‌دهی از قبیح طلاق در نزد خدا	۱	۱
عاطفی	پرهیز از ایجاد هیجانات منفی در دوران عده و کمک به تسکین خشم زوجین	۱	۱
	ترساندن زنان از عواقب طلاق - فراق، تنهایی و جدایی - و ترغیب ایشان به اطاعت شوهر	۱	۱
رفتاری	انتخاب همزمان حکم از خانواده زن و مرد برای حل اختلافاتشان	۱	۱
	کاهش افعال غیرمطلوب زوجین و افزایش کارهای رغبت‌آور برای طرف مقابل در دوران عده	۱	۱
	تلاش مرد در جهت تأمین نفقه همسر	۱	۱
محیطی	فراهم کردن زمینه و موقعیت نزدیک شدن زوجین به هم	۱	۱
	مانع نشدن اطرافیان از برگشتن زوجین در صورت رضایت زوجین	۰/۸۸	۰/۷۵
حاکمیتی و قانونی	کاهش سهولت ایقاع طلاق	۱	۱

در نتیجه با توجه به نمره مطلوب در شاخص روایی محتوایی (CVI) که نباید نمرات کمتر از (۰/۷۹) باشد، هر پنج کدالگو و هر ده کدتوصیفی مفهوم‌پردازی پیشگیری از طلاق همسران براساس دیدگاه اسلامی، نمره لازم را به دست آوردند و تأیید شدند؛ همچنین با توجه به آنکه تعداد کارشناسان هشت نفر بود، براساس جدول لاوشه (۱۹۷۵) می‌بایست در نسبت روایی محتوایی (CVR) هر آیتم جهت تأیید حداقل نمره ۰/۷۵ را کسب کند. نتایج نشان داد که هر پنج کدالگو و ده کدتوصیفی نمرات لازم را به دست آوردند و تأیید شدند.

گفتنی است در فرایند روایی سنجی الگوها، کدتوصیفی شناختی (توجه به خدا و نیکوکاری دانستن انتخاب نکردن طلاق)، کدتوصیفی عاطفی (پرهیز همسران از هیجانات منفی هنگام گفتگو)، کدتوصیفی

رفتاری (ایجاد توافق و تراضی بر امرخوب بین زوجین)، کدتوصیفی‌های محیطی (عجله نکردن در طلاق و قراردادن فرصت برای بازگشت احتمالی از قصد طلاق و حمایت مادی و لوی مرد از زن در نبود شوهرش)، نمره لازم در CVI & CVR را به دست نیاوردند و از جمع کدها کنار رفتند.

تفسیر و نتیجه‌گیری

نتیجه مطالعات کیفی و طبقه‌بندی آنها با روش تحلیل محتوا این شد که مفهوم‌پردازی پیشگیری از طلاق همسران (با تأکید بر بازه زمانی مراجعه به دادگاه تا اتمام عده طلاق) براساس دیدگاه اسلامی دارای پنج کدالگو و ده کدتوصیفی است. کدالگوهای مفهوم‌پردازی پیشگیری از طلاق همسران (با تأکید بر بازه زمانی مراجعه به دادگاه تا اتمام عده طلاق) براساس دیدگاه اسلامی عبارت‌اند از: الگوی شناختی، الگوی عاطفی، الگوی رفتاری، الگوی محیطی و الگوی حاکمیتی و قانونی.

الگوی شناختی دارای دو کدتوصیفی بود: ۱. اراده زوجین بر اصلاح رابطه و ۲. بینش‌دهی از قبح طلاق در نزد خدا. اراده زوجین برای اصلاح رابطه به‌عنوان یکی از مهم‌ترین عوامل حفظ و استحکام خانواده شناخته می‌شود. مطالعات روان‌شناسی خانواده نشان می‌دهد که تعهد و انگیزه واقعی زوجین برای حل تعارضات و بهبود کیفیت ارتباط، نقش تعیین‌کننده‌ای در کاهش میزان طلاق دارد (اسمیت و جانسون، ۲۰۱۹). این اراده زمینه‌ساز ایجاد تغییرات مثبت در رفتارها و تعاملات زوجین است که می‌تواند موانع را برطرف و به سمت سازش و تفاهم هدایت کند؛ از سوی دیگر آموزه‌های دینی نیز بارها بر اهمیت تلاش برای حفظ پیوند زناشویی تأکید کرده‌اند. قرآن کریم طلاق را به‌عنوان آخرین راه‌حل معرفی می‌کند و مؤمنان را به صبر و تلاش برای اصلاح روابط می‌خواند (بقره، ۲۲۹). بینش نسبت به قبح طلاق نزد خداوند، یکی از عوامل مهم بازدارنده طلاق است که در مطالعات جامعه‌شناسی دین بدان تأکید شده است. باور به اینکه طلاق عملی نامطلوب و ناپسند در دیدگاه الهی است، می‌تواند زوجین را به سمت حفظ خانواده و جستجوی راهکارهای جایگزین سوق دهد (کوئینگ، ۲۰۱۲)؛ همچنین تحقیق ریاحی و همکاران (۱۳۸۶) در زمینه بینش نسبت به طلاق گویای آن بود که تصور مثبت از پیامدهای طلاق و تفاوت عقائد همسران بر میزان گرایش به طلاق اثرگذار است.

الگوی عاطفی دومین مؤلفه و دارای دو کدتوصیفی بود: ۱. پرهیز از ایجاد هیجانات منفی در دوران

عده و کمک به تسکین خشم زوجین و ۲. ترساندن زنان از پیامد طلاق - فراق، تنهایی و جدایی - و ترغیب ایشان به اطاعت شوهر. در این زمینه نتایج پژوهش غیائی و همکاران (۱۳۸۹) نشان داد که خشونت همسر می‌تواند میزان گرایش به طلاق را پیش‌بینی کند؛ همچنین مطالعه مرادی و همکاران (۱۳۹۱) نشان می‌دهد که شناساندن هیجانات مخرب رابطه به زوجین می‌تواند در پیشگیری از طلاق مؤثر باشد؛ پژوهش‌ها نشان داده‌اند که کنترل هیجانات منفی در این دوران، نه تنها به سلامت روانی فرد کمک می‌کند، بلکه سبب کاهش تنش‌های خانوادگی و ایجاد فضای مثبت و حمایتی می‌شود (کبات زین، ۱۹۹۴).

الگوی رفتاری دارای سه کد توصیفی بود: ۱. انتخاب همزمان حکم از خانواده زن و مرد، برای حل اختلافاتشان؛ ۲. کاهش افعال غیرمطلوب زوجین و افزایش کارهای رغبت‌آور برای طرف مقابل در دوران عده و ۳. تلاش مرد در جهت تأمین نفقه همسر. در این زمینه نتایج پژوهش آرامی و همکاران (۱۴۰۲) نشان داد که تقویت اقتصادی، اعتمادسازی دوجانبه و خانواده‌گرایی یکی از مؤلفه‌های پیشگیرانه از فروپاشی خانواده است. انتخاب همزمان حکم از خانواده زن و مرد به‌عنوان یک سازوکار حل اختلاف در خانواده، می‌تواند فرایند میانجی‌گری و کاهش تعارضات زناشویی را تقویت کند؛ زیرا حضور طرف سوم با نفوذ و احترام در خانواده، اعتماد طرفین را افزایش می‌دهد و راهکارهای سازنده‌تری برای حل مشکلات فراهم می‌آورد (عبدالخالق، ۲۰۱۴). همچنین کاهش افعال غیرمطلوب زوجین و ترویج انجام کارهای رغبت‌آور برای طرف مقابل، نقش مهمی در بهبود تعاملات روزمره و ایجاد احساس رضایت و خوش‌بینی در رابطه دارد که اثبات شده است این اقدامات تأثیر مثبتی بر سلامت روان و پایداری روابط زناشویی دارد (گاتمن و لونسن، ۲۰۰۰). در کنار آن، تلاش مرد در تأمین نفقه همسر، نماد تعهد و مسئولیت‌پذیری مالی در خانواده است که می‌تواند اعتماد و امنیت روانی زن را تقویت کند و فاصله‌های عاطفی را کاهش دهد (چرلین، ۲۰۰۹).

الگوی محیطی دارای دو کد توصیفی بود: ۱. فراهم کردن زمینه و موقعیت نزدیک شدن زوجین به هم و ۲. مانع نشدن اطرافیان از برگشتن زوجین، در صورت رضایت زوجین. در این زمینه نتایج تحقیق ریاحی و همکاران (۱۳۸۶) و زرگر و نشاط‌دوست (۱۳۸۶) گویای آن بود که دخالت دیگران در زندگی زوجین از عواملی است که بیشترین تأثیر در گرایش زوجین به طلاق را دارد. تحقیقات نشان داد فراهم کردن

زمینه و موقعیت‌هایی که زوجین را به سمت نزدیکی و تقویت ارتباط عاطفی سوق دهند، نقش کلیدی در بهبود کیفیت روابط زناشویی و کاهش اختلافات دارد؛ این فرایند شامل تشویق فعالیت‌های مشترک، گفتگوی مؤثر و ایجاد فضای امن و حمایتی است که اعتماد و محبت بین زوجین را تقویت می‌کند (ریس و آرون، ۲۰۰۸). افزون بر این، ممانعت نکردن اطرافیان در صورت رضایت زوجین از بازگشت به هم، اهمیت ویژه‌ای دارد؛ زیرا حمایت و عدم مانع‌تراشی در این روند سبب حفظ استقلال تصمیم‌گیری زوجین و تقویت حس امنیت روانی و آمادگی برای بازسازی روابط می‌شود (کوهن و همکاران، ۲۰۱۷).

الگوی حاکمیتی و قانونی دارای یک کدتوصیفی بود: کاهش سهولت ایقاع طلاق. این امر از سوی حاکمیت و قانون با وضع قوانین سخت‌گیرانه و ضوابط محدودکننده می‌تواند نقش مهمی در کاهش میزان طلاق و حمایت از نهاد خانواده داشته باشد. معمولاً این سیاست‌ها با هدف تقویت استحکام خانواده، کاهش ناپایداری‌های زوجین و افزایش فرصت‌های اصلاح و سازش تدوین می‌شوند (کمال و هودا، ۲۰۱۹). بررسی‌های علمی نشان می‌دهند که قوانین محدودکننده مانند الزام به مراجعه به دادگاه، برگزاری جلسات مشاوره و شروط خاص در ثبت طلاق، می‌تواند به کاهش میزان طلاق و ترویج نگهداری خانواده‌ها کمک کند (عجمی و حق‌شناس، ۲۰۲۰). افزون بر این، کاهش سهولت در ایقاع طلاق سبب افزایش حساسیت و نیاز به تفکر عمیق‌تر زوجین پیش از اتخاذ چنین تصمیمی می‌شود و در نتیجه پایداری و دوام خانواده را تقویت می‌کند (تینگستاد و گراهام، ۲۰۰۹). در این زمینه نتایج پژوهش آرامی و همکاران (۱۴۰۲) نیز نشان داد که حمایت قانونی از زندگی سالم یکی از مؤلفه‌های پیشگیرانه از فروپاشی خانواده است. نتایج پژوهش حاضر نشان می‌دهد که پیشگیری از طلاق همسران با تأکید بر بازه زمانی مراجعه به دادگاه تا پایان عده در منابع اسلامی از مدلی چندبُعدی و منسجم برخوردار است. این مدل متشکل از پنج الگوی شناختی، عاطفی، رفتاری، محیطی و حاکمیتی است که هر یک با کدتوصیفی‌های مشخص، ابعاد مختلف مداخله و اصلاح رابطه زوجین را پوشش می‌دهند. الگوی شناختی بر اراده زوجین برای اصلاح رابطه و درک قبح طلاق در منظر الهی تأکید دارد و نقش زیربنایی در اصلاح روابط ایفا می‌کند. الگوی عاطفی به کنترل هیجانات منفی و ایجاد آمادگی روانی برای بازسازی رابطه می‌پردازد. الگوی رفتاری شامل کنش‌های اصلاح‌گر مانند انتخاب حکم، بهبود رفتارهای متقابل و ایفای نقش‌های مالی است. الگوی محیطی به تأثیر فضای خانوادگی و اجتماعی در تسهیل یا مانع‌تراشی

در روند بازگشت زوجین اشاره دارد و الگوی حاکمیتی با تأکید بر سخت‌گیری در فرایند ایقاع طلاق، نقش ساختارهای قانونی را در کاهش تصمیم‌گیری‌های عجولانه برجسته می‌سازد. این مدل با تلفیق آموزه‌های دینی و شواهد تجربی، الگویی چندسطحی برای درک و مداخله در فرایند طلاق ارائه می‌دهد و می‌تواند مبنایی مؤثر برای تدوین سیاست‌های حمایتی، مشاوره‌ای و حقوقی در راستای تحکیم نهاد خانواده باشد.

محدودیت‌های پژوهش: با توجه به گستردگی منابع اسلامی، در این تحقیق از قرآن کریم و کتب اربعه شیعه (دارای بالاترین اعتبار در منابع روایی) استفاده شد؛ از این رو منابع روایی دیگر (سایر منابع درجه یک و منابع دوم و سوم از حیث اعتبار) در محدوده پژوهش وجود نداشتند. محدودیت دیگر پژوهش این بود که منظور از پیشگیری از طلاق، از زمان تصمیم قطعی زوجین به طلاق و مراجعه به دادگاه تا اتمام دوره عده طلاق را شامل می‌شود و بر این اساس مفهوم‌پردازی پیشگیری از طلاق برای این برهه از زمان ارتباط زوجین در نظر گرفته شده است؛ بنابراین برای پیشگیری از تصمیم بر طلاق که مربوط به زمان قبل از تصمیم قطعی زوجین و ناظر به حذف زمینه‌ها و علل تصمیم بر طلاق است، باید پژوهش مستقلی انجام شود.

پیشنهادهای پژوهش: با توجه به تدوین مفهوم‌پردازی پیشگیری از طلاق همسران (با تأکید بر بازه زمانی مراجعه به دادگاه تا اتمام عده طلاق) براساس دیدگاه اسلامی دسته اول پیشنهاد می‌شود این پژوهش در منابع روایی دسته دوم و سوم نیز انجام پذیرد و نیز براساس مدل مفهومی به دست آمده، پروتکل پیشگیری از طلاق براساس منابع اسلامی تدوین شود.

منابع

* قرآن کریم

- آرامی، حسین؛ شفیع آبادی عبدالله و زهراکار، کیانوش (۱۴۰۲)، «مطالعه کیفی شناسایی مؤلفه‌های پیشگیرانه از فروپاشی خانواده»، خانواده‌درمانی کاربردی، دوره ۴، ش ۱ (پیاپی ۱۵)، ص ۳۱۲-۳۳۹.
- ابن بابویه، محمد بن علی (۱۴۱۳)، من لایحضره الفقیه، ج ۲، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه.
- ابن درید، ابی بکر محمد بن الحسن (۱۹۸۷م)، جمهرة اللغة، بیروت: دارالعلم المالین.
- ابن فارس، احمد بن فارس (۱۴۰۴)، معجم مقاییس اللغة، ج ۱، قم: انتشارات مکتب الاعلام الاسلامی.
- ابوالمعالی، خدیجه (۱۴۰۰)، پژوهش کیفی از نظریه تا عمل، ج ۲، تهران: نشر علم.
- احمدی خوئی، شاهپور؛ مهداد، علی و کشتی آرای، نرگس (۱۳۹۷)، «تدوین بسته آموزشی پیشگیری از طلاق و تعیین اثربخشی آن بر رضامندی همسران و طلاق عاطفی»، مجله دانشکده پرستاری و مامایی ارومیه، دوره ۱۶، ش ۵ (پیاپی ۱۰۶)، ص ۳۳۵-۳۴۵.
- اکبری زیارانی، مرتضی؛ فهرستی، زهرا و وزیری، مجید (۱۴۰۱)، «اراهکارهای قرآنی فقهی پیشگیری از آسیب اجتماعی طلاق و تأثیر آن بر سلامت اجتماعی»، فصلنامه قرآن و طب، دوره ۷، ش ۵، ص ۶۷-۷۶.
- پاینده، ابوالقاسم (۱۳۶۳)، نهج الفصاحه، تهران: انتشارات دنیای دانش.
- جوهری، اسماعیل بن حماد (۱۳۷۶ق). الصحاح: تاج اللغة و صحاح العربیة، ۶ جلد، بیروت: دار العلم للملایین، چاپ: اول.
- دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۳)، لغت نامه، ۱۵ ج، تهران: ناشر روزنه.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۲)، مفردات الفاظ القرآن، ج ۱، بیروت و دمشق: دارالقلم و دارالشامیة.
- ریاحی، محمد اسماعیل؛ علیوردی نیا، اکبر و بهرامی کاکاوند، سیاوش (۱۳۸۶)، «تحلیل جامعه‌شناختی میزان گرایش به طلاق» (مطالعه موردی شهرستان کرمانشاه)، پژوهش زنان، دوره ۵، ش ۳، ص ۱۰۹-۱۴۰.

- رئیسی، لیلیا؛ قاسمی، زهرا و سالاری‌فر، محمدرضا (۱۴۰۱)، «تدوین بسته آموزشی پیشگیری از طلاق عاطفی زوجین مبتنی بر آموزه‌های اسلامی»، مطالعات اسلام و روان‌شناسی، دوره ۱۷، ش ۳۳، ص ۱۱۹-۱۴۹.
- زرگر، فاطمه و حمید طاهر، نشاط دوست (۱۳۸۶)، «بررسی عوامل مؤثر در بروز طلاق در شهرستان فلاورجان»، خانواده‌پژوهشی، س ۳، ش ۱۱، ص ۷۳۷-۷۴۹.
- زمخشری، محمود بن عمر (۱۹۷۹)، أساس البلاغة، چ ۱، بیروت: دارصادر.
- زهراکار، کیانوش و جعفری، فروغ (۱۳۹۸)، مشاوره خانواده (ویراست دوم)، چ ۱۰، تهران: انتشارات ارسباران.
- صفری، علی آقا و مضافراف، مسعود (۱۳۹۸)، «راهکارهای اجتماعی پیشگیری از طلاق از منظر قرآن»، دوفصلنامه مطالعات قرآن و علوم، س ۳، ش ۵، ص ۱۱۰-۱۴۶.
- طریحی، فخرالدین بن محمد (۱۳۷۵)، مجمع البحرين، چ ۳، تهران: مرتضوی.
- طوسی، محمد بن الحسن (۱۳۹۰)، الإستبصار فیما اختلف من الأخبار، چ ۱، تهران: دارالکتب الإسلامية.
- طوسی، محمد بن الحسن (۱۴۰۷)، التهذیب، چ ۴، تهران: دارالکتب الإسلامية.
- غیائی، پروین؛ معین، لادن و روستا، لهراسب (۱۳۸۹)، «بررسی علل اجتماعی گرایش به طلاق در بین زنان مراجعه‌کننده به دادگاه خانواده شیراز»، فصلنامه زن و جامعه، س ۱، ش ۳، ص ۷۰-۱۰۴.
- فراهیدی، خلیل بن احمد (۱۴۰۹)، کتاب العین، چ ۲، قم: نشر هجرت.
- فولادی‌وندا، محمد (۱۳۹۹)، «آسیب‌شناسی خانواده؛ واکاوی علل و عوامل»، معرفت، س ۲۹، ش ۳ (پیاپی ۲۷۰)، ص ۴۵-۵۸.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷)، الکافی، چ ۴، تهران: دارالکتب الإسلامية.
- گلدنبرگ، هربرت و گلدنبرگ، آیرین (۱۳۹۷)، خانواددرمانی، ترجمه مهرداد فیروزبخت (ویراست هشتم)، چ ۳، تهران: مؤسسه خدمات فرهنگی رسا.
- مرادی، امید؛ اسماعیلی، معصومه؛ شفیع‌آبادی، عبدالله و کیامنش، علیرضا (۱۳۹۱)، «بررسی اثربخشی الگوی یکپارچه مشاوره پیشگیری از طلاق بر کیفیت زندگی و انصراف از طلاق زوج‌های در آستانه طلاق»، فصلنامه مشاوره و روان‌درمانی خانواده، س ۲، ش ۴، ص ۵۰۰-۵۱۸.

- مصطفوی، حسن (۱۴۳۰)، *التحقیق فی کلمات القرآن الکریم*، چ ۱، تهران: ناشر وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- نورمن ب. اپستین و دونالد ه. باکوم (۱۴۰۱)، *زوج درمانی شناختی- رفتاری پیشرفته یک رویکرد بافت مدار*، چ ۳، تهران: ارجمند.
- نیلفروشان، پریسا؛ عابدی، محمدرضا و احمدی، سیداحمد (۱۴۰۰)، *آسیب شناسی خانواده طبقه بندی و سنجش*، چ ۴، اصفهان: دانشگاه اصفهان.
- یوسفی مقدم، محمدصادق و دین دوست سرخابی، لیلا (۱۴۰۰)، «*طلاق عاطفی و راهکارهای قرآنی پیشگیری از آن*»، فصلنامه علوم قرآن و حدیث، س ۳، ش ۲ (پیاپی ۸)، ص ۷۸-۱۰۶.

References

* Qur'an

- Ibn Babawayh, Muhammad ibn Ali, 1413 AH, *Man La Yahduruhu al-Faqih*, Islamic Publications Office affiliated with the Society of Teachers of the Qom Seminary, 2nd edition. [In Persian]
- Ibn Duraid, Abu Bakr Muhammad ibn al-Hasan, *Jamhara al-Lugha*, Dar al-'Ilm al-Malayin, Beirut. [In Persian]
- Ibn Faris, Ahmad ibn Faris, 1404 AH, *Mu'jam Maqayis al-Lugha*, Maktab al-I'lam al-Islami, Qom, 1st edition. [In Persian]
- Abu al-Ma'ali, Khadijeh, 1400 AH, *Qualitative Research from Theory to Practice*, Nashr-e Elm, 2nd edition. [In Persian]
- Ahmadi Khui, Shahpour; Mehdad, Ali; and Keshti Aray, Narges, 1397 SH, Development of an Educational Package for Divorce Prevention and Its Impact on Marital Satisfaction and Emotional Divorce, *Journal of Pers Tari & Mamayi Orumiyeh*, Vol. 16, No. 5, pp. 335-345. [In Persian]
- Akbari Ziarani, Morteza; Fehristi, Zahra; and Vaziri, Majid, 1401 SH, Qur'anic-Jurisprudential Strategies for Preventing the Social Harm of Divorce and Its Impact on Social Health, *Scientific-Research Journal of Qur'an & Medicine*, Vol. 7, No. 5, pp. 67-76. [In Persian]
- Arami, Hossein; Shafi' Abadi, Abdollah; and Zehrakar, Kianoush, 1402 SH, Qualitative Study to Identify Preventive Components Against Family Breakdown, *Applied Family Therapy*, Vol. 4, No. 1, pp. 312-339. [In Persian]

- Ackerman, 1996; Bowen, Roberto Forman, 2002; Minuchin, 1975; cited in Zehra-
kar, Kianoush & Jafari, Forough, 1398 SH, Family Counseling, 2nd edition, Aras-
baran Publications, Tehran, 10th printing, pp. 144, 194, 237. [In Persian]
- Payandeh, Abolghasem, 1363 SH, Nahj al-Fasaha, Donyaye Danesh Publications,
Tehran. [In Persian]
- Dehkhoda, Ali Akbar, 1373 SH, Dictionary, 15 vols., Ruzaneh Publications, Tehran.
[In Persian]
- Raghیب Isfahani, Hossein ibn Muhammad, 1412 AH, Mufradat Alfaz al-Qur'an, Dar
al-Qalam – Dar al-Shamiya, Beirut-Damascus, 1st edition. [In Persian]
- Riahi, Mohammad Esmaeil; Alivardi Nia, Akbar; and Bahrami Kakavand, Siavash,
1386 SH, Comprehensive Analysis of Attitude Towards Divorce: A Case Study in
Kermanshah County, *Women's Studies*, Vol. 5, No. 3, pp. 109–140. [In Persian]
- Raeisi, Leila; Ghasemi, Zahra; and Salarifar, Mohammad Reza, 1401 SH, Devel-
opment of an Educational Package for Preventing Emotional Divorce Based on
Islamic Teachings, *Islam & Psychology Studies*, online publication. [In Persian]
- Zargar, Fatemeh; and Hamid Taher, Neshat Dust, 1386 SH, Review of Factors Af-
fecting Divorce in Falavarjan County, *Family Research*, Vol. 3, No. 11, pp. 737–
749. [In Persian]
- Zamakhshari, Mahmoud ibn Omar, 1979, Asas al-Balagha, Dar Sader, Beirut, 1st
edition. [In Persian]
- Zehra-
kar, Kianoush & Jafari, Forough, 1398 SH, Family Counseling, 2nd edition,
Arasbaran Publications, Tehran, 10th printing. [In Persian]
- Saeedian, Maryam; Arzani, Habib-Reza; and Yaraqi, Saeideh, 1392 SH, Family Pa-
thology in Western Culture from the Perspective of the Supreme Leader Ayatollah
Khamenei, *Scientific-Promotional Ethics Quarterly*, Vol. 3, No. 110, pp. 9–43. [In
Persian]
- Safari, Ali Agha; and Modarraf, Masoud, 1398 SH, Social Strategies for Divorce
Prevention from the Qur'anic Perspective, *Specialized Scientific Journal of
Qur'an and Sciences*, Vol. 3, No. 5, pp. 110–146. [In Persian]
- Tarihi, Fakhr al-Din ibn Muhammad, 1375 SH, Majma' al-Bahrain, Morteza-
vavi Publishing, Tehran, 3rd edition. [In Persian]

- Tusi, Muhammad ibn al-Hasan, 1390 SH, *Al-Istibsar fi Ma Ikhtalafa min al-Akhbar, Dar al-Kutub al-Islamiyya*, Tehran, 1st edition. [In Persian]
- Tusi, Muhammad ibn al-Hasan, 1407 SH, *Al-Tahdhib, Dar al-Kutub al-Islamiyya*, Tehran, 4th edition. [In Persian]
- Ghiyasi, Parvin; Moein, Ladan; and Rousta, Lohrasb, 1389 SH, Review of Social Causes of Divorce among Women Visiting the Family Court in Shiraz, *Women & Society Quarterly*, Vol. 1, No. 3, pp. 70–104. [In Persian]
- Farahidi, Khalil ibn Ahmad, 1409 AH, *Kitab al-‘Ayn*, Hijrat Publishing, Qom, 2nd edition. [In Persian]
- Foladivanda, Mohammad, 1399 SH, Family Pathology: Investigating Causes and Factors, *Ma‘refat*, Vol. 29, No. 3, pp. 45–58. [In Persian]
- Kulayni, Muhammad ibn Ya‘qub, 1407 SH, *Al-Kafi*, Dar al-Kutub al-Islamiyya, Tehran, 4th edition. [In Persian]
- Moradi, Omid; Esmaeili, Masoumeh; Shafi‘ Abadi, Abdollah; and Kia Manesh, Alireza, 1391 SH, Effectiveness of an Integrated Divorce Prevention Counseling Model on Quality of Life and Divorce Withdrawal among Couples on the Verge of Divorce, *Family Counseling & Psychotherapy Quarterly*, Vol. 2, No. 4, pp. 500–518. [In Persian]
- Mostafavi, Hassan, 1430 AH, *Al-Tahqiq fi Kalimat al-Qur’an al-Karim*, Ministry of Culture and Islamic Guidance, Tehran, 1st edition. [In Persian]
- Epstein, Norman B.; and Baucom, Donald H., 1401 SH, *Advanced Cognitive-Behavioral Couples Therapy: A Contextual Approach*, Arjmand Publications, 3rd edition, Tehran. [In Persian]
- Nilforoushan, Parisa; Abedi, Mohammad Reza; and Ahmadi, Seyed Ahmad, 1400 SH, *Family Pathology: Classification and Assessment*, University of Isfahan Publications, 4th edition, Isfahan. [In Persian]
- Goldenberg, Herbert & Goldenberg, Irene, 1397 SH, *Family Therapy*, translated by Mehrdad Firoozbakht, 8th edition, Resa Cultural Services Institute, 3rd printing. [In Persian]
- Yousefi Moghadam, Mohammad Sadegh; and Din Doost Sarakhs, Leila, 1400 SH, Emotional Divorce and Qur’anic Strategies for Its Prevention, *Scientific-Promotional Journal of Qur’an and Hadith Studies*, Vol. 3, No. 2, pp. 78–106. [In Persian]